

Norsk sakprosa eller fagbøker for barn og ungdom 2007

Presentert under arrangementet "Barnebok 2007"
på Litteraturhuset 12. mars 2008.

Ved Dag Larsen, prosjektleder Norsk barnebok-institutt.

Jeg skal innrømme at noe av det første jeg leser i en fagbok, eller sakprosabok som jeg synes er bedre som begrep, er indeksen bakerst. Der finner jeg gode dikt. Hør bare på dette:

Kokospalmer

Kolonitid

Kristendommen

Krokodillemedisin

Dette er selvfølgelig ikke bare dikt heller, men hentet fra indeksen i Morten Jødals interessante Omnipax-bok om *Baobab – verdens rareste tre*, illustrert av Vigdis Bitustøyl Jacobsen. Det er en personlig preget faktabok, med innlagte fortellinger og med en gjennomarbeidet tekst som pirrer fantasien, en tendens som for lengst er etablert, og som på sitt verste omgår fakta på en tvilsom måte, men som når den er god, klarer å gi alle mulige slags fakta en stemme som bærer. *Baobab* hører til den siste kategorien og blir derfor en vellykket bok.

Den handler om noe som er rart. Er den dermed også representativ for sakprosa utgitt i Norge for barn og ungdom? Det synes jeg det er vanskelig å svare entydig på. Bredden og variasjonen i sakprosaen her er stor, til tross for

vekslende trender med små drager som har avløst merkelige dinosaurer osv. Etter en gjennomlesning – og ikke noe mer enn det – fristes jeg til å si som faren til en poet jeg kjenner sa da han hadde lest sønnens første diktsamling: ”Det er mye rart nå for tida”. Sagt på en høfligere måte: Det er ikke enkelt å trekke ut en tematisk tendens blant disse bøkene. Heldigvis, bare så det er klart fra denne leser.

Men om det er mye rart, så vil jeg ile til og si: ”Det er også en god del bra nå for tida” For det synes jeg fjorårets sakprosa for barn og ungdom viser. Jeg bruker her begrepet sakprosa framfor faglitteratur. Det er kanskje ukorrekt, og i alle fall ikke overensstemmende med Norsk Kulturråds begrep på den delen av innkjøpsordningene. Se nå litt bort fra det. Poenget mitt er det er ikke så mye fag at det gjør noe i den litteraturen jeg skal innom her, men atskillig mer av hva professor Johan Tønnesson i sin bok ”Hva er sakprosa” definerer som ”litterær sakprosa” og ”funksjonell sakprosa”. Den siste skal jeg ikke komme nevneverdig inn på, der er tilbudene mange og varierende, mens det på den litterære sakprosaens område for noen bøkens vedkommende kan oppsummeres slik Tønnesson selv gjør: ”Det finnes nok mer uskjønn sakprosa enn uskjønn skjønnlitteratur.” I dette foredraget er det ikke tid for å være slem, her skal de gode og brukelige bøkene trekkes fram.

Langt fra alle sakprosa- og/eller fagbøkene bryter eller beveger seg mot sjangerens ytterkanter, mange av dem en av dem er trofaste mot tradisjonelle sjangerkrav uten at det er det som avgjør den enkelte boks kvalitet. Viktigste for meg er det likevel at en rekke av bøkene har store innslag av fiksjon. Fortellingen brukes som et virkemiddel for å gi liv til stoffet. Det åpner for sjangerbrudd og overskridelser, en mulighet som barne- og ungdomslitteraturen har mange og gode eksempler, tenk bare på *Sofies verden*. Det er ingen tvil om at slike sjangerblandinger er litterært vitaliserende. De er også frampek på nye

former og blandinger som oppstår med nye teknologiske muligheter, noe som i parentes bemerket kommer til å spille en større og viktigere rolle enn vi kanskje overskuer i dag. Derfor synes jeg Tønnesons avgrensning kan være nyttig som utgangspunkt når vi drøfter faglitteraturen for barn og ungdom, hvis vi samtidig tar med oss sjangerbredden. Denne bredden er så menn ikke noe minus. Tvert om er det med på å gjøre sjangeren spennende og levende. Den går fra det opplevelseshetente til det nyttige, og på sitt beste gjør den det lekende om ikke lett.

Nytteverdien er iallfall udiskutabel i *Sex og sånt* av Anders Danielsen og Maria Øverås, illustrert av Victoria Winge, utgitt av Gyldendal. Den som stiller ung og uvitende til sitt første ligg etter å ha lest denne boka, kan ikke lese. Her er det svar på mye sex og enda mer sånt, det er en bok som er godt lagt opp, både i grafisk utforming og med spørsmål og svar. Språket er greit, men avspeiler i mindre grad den muntre språkrikdommen som er så lett tilgjengelig. Det er kanskje heller ikke meningen, og det er helt greit med en grei bok om et tema som alle oppfatter som alt annet enn greit, men definitivt vanskelig og avsindig morsomt.

Da er nytteverdien ikke så sexy men mindre følelsesladet i *Damm juniorlex*, temaleksikon om ulike emner, oversatt fra engelsk. Jeg har sett på tre, *Været*, av John Woodward, oversatt av Stein Gabrielsen, *Antikkens Hellas*, av Peter Chrisp, oversatt av May Fløtre og *Antikkens Roma*, også av Peter Chrisp, oversatt av Jens Holmboe. Alle tre har godt stoff både i tekst og bilde.

Damm har også utgitt *Da krigen kom* av Harald Skjønberg, fra krigens åpning her til lands, skrevet godt, enkelt og instruktivt, men dessverre preget av dårlig grafisk utforming og reproarbeid. Her kunne forlaget gjort en mye bedre jobb. Forfatterens arbeid kommer etter min mening ikke til sin rett.

Damm legger mye mer arbeid i Audun Holmes bok *Da matematikken ble til*, som er bygd opp som en kronologisk fortelling om den tidlige matematikken. Det er blitt en gjennomarbeidet bok, grafisk er den fin, den kan leses i sin helhet eller i kapitler uavhengig av hverandre. Dermed er det også et visst spenningsforhold mellom de enkelte kapitlene og kronologien, men jeg synes ikke det gjør noe. Boka kunne vært mer gjennomarbeidet språklig, men alt i alt er dette bra.

Morsom og lærerik er også *Den vesle stavkyrkjeboka* av Grete Letting og Reidar Solberg, illustrert av Bjørk Bjarkadottir og utgitt av Skald forlag. Boka er altså på nynorsk, den er lettlest om stavkirkenes oppbygging, teknologi og historie. Jeg er ikke så begeistret for en grønn kosedrage som går igjen i illustrasjonene, men jeg tar det som et alderdomstegn at jeg heller liker den mer nådeløse dragestilen.

^Nevneverdig og nyttig er også Øyvind Bergs omfangsrike bok om *Årstidende*, en bruksbok fra Cappelen Damm, godt tilrettelagt for barn.

Og *Sápmi* av Elisabeth Johansen og John Roald Pettersen, utgitt av Orkana, omhandler samisk kultur og historie. Det er blitt en eksemplarisk bok, klok, instruktiv og ryddig fortalt.

Så vedgår jeg en svakhet for biografier, kanskje fordi det også kom ut slike da jeg selv var barn. Det kan være spennende lesestoff, der fakta farges av fiksjon fordi boka står og faller på forfatterens evne til å levendegjøre sin hovedperson. Gunn Marit Søybye Meyer har skrevet *Amalie Skram* og Vigmostad Bjørke har utgitt boka. Hennes beretning om Amalie Skram har flere forløpere, denne boka er først og fremst myntet på ungdom, og har dermed noen begrensninger, selv

om den godt kan leses av voksne som ikke kjenner til henne. Jeg likte boka, Søbye Meyer makter å gi Skram liv og setter henne i en sammenheng.

I avdelingen for leken sakprosa vil jeg særlig trekke fram to titler som begge kan leses i kjølvannet av "Pirates of the Caribbean". Jeg trekker disse fram fordi jeg liker å kose meg, og tror at de ulike målgruppene blant barn og ungdom som kan tenkes å lese sakprosa, gjør det samme. De har ikke coffeetable, men her har de iallfall bøkene.

Den ene har Damm utgitt, det er en oversettelse som heter *Skattejakt på havets bunn*, av Richard Platt og Duncan Cameron, oversatt av Stein Gabrielsen. Dette er en liten skattekasse av en bok om å finne skipsvrak, og dermed få tilgang til om ikke søtmat, så iallfall oversaltmat og penger og gull. Boka er forsynt med mange og fine illustrasjoner, dokumenter, fastlimte postitlapper, skumle konvolutter, og selvfølgelig kart. Boka er til og med forsynt med et kompass, som hadde så stor misvisning at det ikke var til å stole på.

Den andre står Omnipax for, det er en etterfølger til den flotte drakologien som de ga ut for en stund siden. Denne boka er unnfanget av The Templar Company, illustrert av Ian Andrew, Anne Gilbert og Helen Ward, oversatt av Bjørn Herrman, og den heter selvfølgelig *Piratologi*. Det er vel meg det er noe i veien med, men jeg ble sittende lenge med denne boka og kjenne guttedagene gjenoppstå. Om vi bare hadde hatt en sånn bok da! Den er som en oppdagelsesreise til sjørøvernes liv og miserable levnet. Boka er forsynt med brev, små bøker, konvolutter som må knyttes opp og en vrimmel av rare fortellinger. Den er en helt gjennomarbeidet underholdningsbok, og den skal være temmelig humørløs som ikke humrer og hygger seg underveis. Jeg er navigasjonsutdannet og kan fastslå at kompasset, som også var på denne boka, kunne brukes til å finne noenlunde fram.

Til slutt vil jeg trekke fram to bøker som utvilsomt er av svært høy kvalitet som sakprosa. Begge er utgitt av Omnipax,

Den ene er skrevet av Jon Ewo, og har en Marquez-alluderende tittel:

Fortellingen om et mulig drap med undertittelen ***Et spørsmålstejn av en biografi om middelalderkongen Håkon Sverresson***, rikt, tegneserieaktig og spenstig illustrert av Bjørn Ousland. Til sammen er det blitt en bok som nekter seg lite. Ewo aktualiserer stoffet med innsmett som dette: *Til:*

barnevernet@bjoergvin.no Emne: *Bekymringsmelding. Jeg har nå fulgt sønnene til Sverre Sigurdsson i en årrekke. Og mener at faren muligens ikke mestrer det å være far.* Her skrives en samtidig bekymringsmelding inn i en fjern fortid, og det fungerer. Forfatteren nekter seg heller ikke sms-ord som koz og klemz, og det gjør at boka kanskje må revideres om noen år, på den andre siden oppnår han akkurat det han vil: aktualisere stoffet, og gjøre det historiske ferskt.

Boka er ikke kronologisk fortalt, men velkomponert, på nesten samme lest som *Beretningen om et varslet mord* er. Det er en krevende øvelse, men jeg synes Ewo får det til. Med alle sine digresjoner, avstikkere, formidling av historiske fakta, som for eksempel hvor jævlig det luktet i middelalderen, og ikke minst med all sin humor og spørrende stil, får han og illustratøren formidlet en sammensatt, rik fortelling som fungerer i alle ledd. Den kan leses i biter og stykker, den kan leses i sin helhet, og på begge måter klarer forfatteren å formidle kunnskap og innsikt for unge lesere, men sikkert også for mang en voksen.

Den andre boka står Mette Newth for, den heter ***Arktis*** og er en apologi for det arktiske urfolket, til deres lange historie og kultur. Boka omhandler hele nordområdet og urfolkene der. Det er en ualminnelig vakker bok. Det er en bok

som i sitt forsvar også øser av store kunnskaper fra en forfatter som i mange år har arbeidet med dette emnet. Mette Newth beskriver det selv slik:

For mange år siden så jeg et merkelig maleri av en mann og to kvinner og ei ung jente kledd i klær av skinn. De tre voksne så redde ut. Den unge jenta stirret sta mot meg. Bildet var malt i Bergen i 1654. ”Hva hadde inuitter i Bergen å gjøre på denne tiden?” Tenkte jeg. Så begynte kløen. To år og svært mye lesing senere kom min roman ”Bortførelsen”.

Det er 20 år mellom **Bortførelsen** og **Arktis**, den første er skjønnlitterær, den andre faglitteratur eller litterær sakprosa. Begge bøker er en bekreftelse på at det kan være helt feil å vurdere forfattere på enkelttitler alene, og at det viktigste i et forfatterskap faktisk er forfatterskapet. Slik sett er **Arktis** et glimrende eksempel. Vi har å gjøre med en på samme tid engasjert bok og en praktbok, klart og godt skrevet, med fin grafisk utforming.

I Mette Newths forfatterskap er det blitt en bok der stoffet trer ut av fiksjonen og formidler kunnskaper, men en sammenholdt lesing av de to bøkene vil utvide forståelsen for temaene som **Arktis** tar opp.

Jeg synes denne boka er et passende sted å stanse i min gjennomgang av denne typen bøker utgitt 2007. Det er tydelig at bedre rammevilkår for sakprosaen for barn og ungdom begynner å virke. På sitt beste er det blitt bøker som står seg godt og som formilder godt.
